

УДК 340.12

DOI: 10.31548/hspedagog2020.01.083

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА І ВАРІАНТ ПОГЛЯДУ НА ЛЮДИНУ

МАТВІЄНКО І. С., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України
 E-mail: malushka20@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена розгляду питання філософії права та філософсько-правової антропології, як основи міжкультурного та міждержавного діалогу сучасного світу. Філософія права як наука направлена пояснити значення права для формування світогляду, розглянути зміст та значення права для людини, включаючи його в систему людських цінностей. В філософії права право постає як спосіб буття людини.

Ключові слова: права, обов'язки, людина, антропологія, філософія права, закон, суспільство, суб'єкт права.

Актуальність. Сучасне суспільство розвивається достатньо швидко, щоб продемонструвати нам, що соціальні процеси, які в ньому відбуваються тісно пов'язані з прогресом, що є нерозривний з таким поняттям як правова культура, що веде до правової стабільності, як в масштабі національних правових відносин, так і в міжнародних, що на сьогодні є надзвичайно важливим. На основі загальної методології та на перетині таких суттєвих фактів розвитку сучасного глобалізованого світу, як взаємодія світових правових систем, їх діалогу та необхідності взаємопорозуміння визначається практичне значення філософського аналізу правового мислення даної проблеми. Окрім цього важливим питанням постає формування єдиного правового простору в міжнародних відносинах, адже питання прав і свободи людини набуває значення міждержавного рівня.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Право володіє потужною силою впливу на соціальні процеси, як в межах однієї країни так, і на рівні міжнародному. Від стилю юридичного мислення, від цінностей і методологічних орієнтацій, які є домінантними в сучасному правовому світогляді, залежить сьогодні мир у світі. Саме цим визначається необхідність удосконалення юридичного мислення, дослідження його

понять та категорій, методології та цілепокладаючих принципів, а також компаративний аналіз філософських ідей таких відомих філософів права, як І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Й. Фіхте, Ф. В. Шеллінг та дослідження правової герменевтики, що власне кажучи, і постає предметом філософії права.

Закономірною є та ситуація, що зростання впливу значення правових факторів на розвиток цивілізації, що виражається перш за все в тому, що перед сучасними суб'єктами права постає проблема саморозуміння та взаєморозуміння в соціумі, саме тому, актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю філософського рівня усвідомлення проблеми права. Правові світові системи знаходяться на різних рівнях функціонування та розвитку, що тісно пов'язано з особистісним розвитком як суб'єктів права, так і суспільств в цілому, які знаходяться на різних рівнях розвитку правових парадигм. Саме тому, філософія права покликана виконувати функцію інтегратора знань як в системі «людина – право», так і в системі «суспільство-право», при цьому визначаючи світоглядний, методологічний, структурно-юридичний фундамент філософії права.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що сьогодні відбувається інтенсивний розвиток філософії права в цілому, і філософсько-

правової антропології зокрема, що зумовлено необхідністю гуманізації правової сфери, захисту прав і свободи кожної людини, як в сучасній Україні, так і Європі. Правова антропологія направляє свої наукові розвідки на визначення та дослідження ідеї правової особистості (правового суб'єкта), як основної категорії сучасної правової реальності. Успішний розвиток філософсько-правової антропології як розділу філософії права, безпосередньо пов'язаний з питаннями боротьби із сучасними стереотипами правової думки, що є безумовно актуальним сьогодні.

Мета дослідження полягає у визначенні основного значення філософії права в системі наук, а також здійсненні компаративного аналізу таких понять, як філософсько-правова антропологія, суб'єкт права та правова свобода.

Для досягнення цієї мети автор визначив наступні завдання:

- визначити значення філософії права в системі наук;
- здійснити аналіз поняття філософсько-правова антропологія, визначивши, хто такий суб'єкт права.

Методи становлять загальнонаукові принципи і методи дослідження. Серед них:

1) метод компаративного аналізу став методологічною основою дослідження світоглядних змін у розумінні змісту та своєрідності феноменів права та філософія, свободи та обов'язку;

2) метод текстологічного аналізу дозволив виявити імпліцитний авторський сенс філософських текстів, присвячених розгляду проблеми філософсько-правової антропології та філософії права.

3) герменевтичний метод, як метод без якого не можлива інтерпретація та реінтерпретація текстів.

Результати. Філософія права представляє собою комплексну дисципліну, яка в собі містить і антропологію, адже безпосередньо пов'язана з людиною. Вона включає в себе, і соціологію,

адже має відношення до соціуму, і політологію, адже політичний стан держави впливає на формування законів, і звичайно ж філософію та юриспруденцію. Як раціональне наукове дослідження ця дисципліна знаходиться в достатньо тісних відносинах з різними правовими науками, а особливо з «теорією права». В 1870 році Адольф Меркель вводить поняття «теорія права» як аналог поняттю «філософія права». З часом розвиток суспільства і різновекторності наук, спонукає до виникнення великої кількості дисциплін, які почали існувати як самостійні, так сталося і з наукою про право, яка проявила себе як теорія права. Деякий час існувала така дисципліна як енциклопедія права, тобто дисципліна в якій систематизували всі юридичні поняття, але частіше під цим поняттям розумілося коротких виклад всіх юридичних дисциплін та напрямків.

Спираючись на раціональні принципи і методи в пізнанні світу філософія та право є подібними між собою, але не потрібно забувати, що і перша, і друга дуже часто мають справу з ірраціоналістичними поняттями. Крім того, філософія принципово по-іншому дивиться на право, ніж юриспруденція.

Для юриспруденції світ є сукупність фактів, які мають об'єктивну структуру, головною ціллю науки є опис структури, намагаючись найточніше розкрити закономірності світу. Науки ж про право намагаються випрацьовувати чіткий логічний алгоритм розуміння поняття право, при цьому досліджуючи витoki і механізми формування права, знаходять закономірності його функціонування і умови його застосування в житті людини, суспільства та світу. В ідеалі юридична наука займається лише об'єктивним описом юридичних фактів. Філософія права не обмежується лише систематизацією, збором і роз'ясненням юридичних фактів, як цим займається право, її головною задачею постає – критична рефлексія над панів-

ними тенденціями розвитку права і держави, дослідження правової реальності в перспективі необхідних та всезагальних принципів і цінностей буття, які визначають становлення сутності людської особистості. Головним завданням для філософії права є показати значення, необхідність і цінність права в житті кожної людини та світу загалом.

Право – могутній корінь суспільного, особистого та духовно-культурного життя будь-якого народу, як пише І. А. Ільїн, саме тому ті, хто рахував право в напрямку лише юриспруденції, - не зазирають в сутнісні глибини правового буття. «Право може встановлювати тільки загальні, абстрактні правила, і тому воно говорить в своїх нормах тільки в загальному про людей, про ознаки загалом, про діяння, відносини, повноваження і обов'язки загалом, виділяючи одні сторони і властивості, як істотні і залишаючи інші без уваги»[4, с. 408]. Жоден мислитель, який розмірковував з приводу людини, суспільства, світу, історії не міг обійтися без теми права, і жоден теоретик права не може обминути філософію.

Філософія права займає вагоме місце в системі філософських дисциплін, традиційно вона належить до сфери практичної філософії, до якої також входять вчення про мораль, естетика, філософія політики та інші, а до теоретичних належить такі, як гносеологія, логіка та вчення про буття (існування) і т. д. Філософія права – це форма, яку приймає філософія, яка розмірковує над фундаментальними принципами культури та права. Це означає, що ознаки філософського знання розповсюджуються і на філософію права, яка включає в себе філософсько-правову онтологію, яка розглядає специфіку правового буття; філософсько-правову гносеологію, яка досліджує особливості правового знання; філософсько-правову аксіологію, яка займається правовими цінностями; філософсько-правову

антропологію, яка пов'язана з проблемами прояву людини та права, а також включає себе етику права тощо. На сьогодні філософія права тісно співпрацює з такими дисциплінами, як політологія права, соціологія права, економіка права, психологія права, культурологія права тощо. В результаті такої взаємодії в межах філософії права формуються, окремі розділи, де досліджується філософсько-правова антропологія, філософсько-правова культурологія і т. д.

Філософсько-правова антропологія представляє собою окремий напрям в межах філософії права, який досліджує питання відношення права та людського буття, розкрити ідею прав людини, і яка їх роль в житті соціуму. Право не можливе без суб'єкта права, тобто людини, для кого, власне кажучи, воно написано, і хто його реалізує. Людина створювала право для себе, як необхідний атрибут власного існування. Ця необхідність була обумовлена не лише прагматичним ідеями, але і поставала як необхідність людського духу. П. Рікер: «Індивід вже є суб'єктом повного права, перш ніж вступити в договірні відносини; він поступається реальними правами, які називають, відповідно, природними, в обмін або на безпеку, як у Гоббса, або на цивільність чи громадянство як у Руссо і Канта» [9, с. 40].

Хоча і кожна людина має право на право, але не кожна людина усвідомлює все його значення для врегулювання відносин в суспільстві. Багато філософських систем вважають, що «людина має бути гідною права». Ця гідність проявляється і в можливості її моральної свідомості, і в її готовності створювати таке право, яке б відповідало статусу самостійної, вільної та свободної людини. Ця теза може бути визначена, як просте запитання, яке має задавати кожна людина: «Якою я маю бути, щоб бути гідною права?».

В юридичній практиці та в філософії права по-різному вирішуються проблема суб'єкта права. В правовій науці

суб'єкт права мислиться як деяка ідеальна юридична умовність. Отто фон Гірке визначив: «особу як правове поняття», яке отримане в наслідок усвідомленої правом абстракції шляхом, виділення однієї частини дійсності, він висунув «концепцію «про союзи особи (особистості)», серед яких він виділяв державу, корпорації і інститути (заклади)». Як стверджував Отто фон Гірке, корпорація є реальне складена або складна особа...Союзна особистість – це визнана юридичним порядком здатність людського союзу, як єдиного цілого, відмінного від суми пов'язаних індивідів, бути суб'єктом прав і обов'язків...про союз, як і про індивіда, можна сказати, що вони існують настільки, наскільки визнаються об'єктивним правом»[10, с. 97–98]. Саме тому, юридичний суб'єкт, не тотожний з будь-якою реальністю, яка нами сприймається як цілісне явище, він невидимий і не можливий для осягнення. Кожна людина мислиться як суб'єкт права – штучно створений правовою конструкцією. Необхідно, відповідно, раз і назавжди, відмовитися від загальноновизнаного світогляду, що жива людина може бути суб'єктом права. Для юриста «поняття людина і особа не пов'язані ніяким істотним необхідним зв'язком». Тільки помилкове змішування нормативного методу з методом фактичним робить зрозумілим походження помилки відповідно до якої людина ототожнюється з правовим суб'єктом. Але, ця теорія зазнала нищівної критики в теорії філософії права, головною помилкою даної теорії є те, що не чітко визначене поняття «суб'єкт права», яке приймається в смислі в якому воно приймається юридичною практикою, між тим цей зміст не є однозначно установленим. У вченні про суб'єкта права, воно розкривається в загальній юридичній теорії, порівняно слабким проявом ідеї особи як юридичного діяча.

Розуміння суб'єкта права, як юридичної конструкції може бути достатнім

для рішення певних практичних питань, однак зовсім недостатньо для розуміння суті права як такого. Юридичному суб'єкту залишається лише пасивно відтворювати смисл позитивного права шляхом тлумачення юридичних норм. Важливість вчення про дієздатність чітко вказує на емпіричні і життєві межі усвідомленого існування, вони також важливі при поясненні таких юридичних понять, як акт, помилка, обман, вияв волі за допомогою інших осіб. Ідея усвідомленого осмисленого веління не може бути відділена від таких понять, як правопорушення, яке по своєму змісту зводиться до діяльності і упущень, тобто до усвідомленої поведінки. Разом з тим, особа є носієм правової діяльності повністю зникає, коли юридична теорія починає говорити про правоздатності, про юридичну особу, про праворозуміння. В усіх цих випадках бути суб'єктом права і чинити право не означає одне і теж, тобто не означає бути юридичним діячем. Якщо ми вживаємо суб'єкт – це не означає бути юридичним діячем, якщо ми говоримо про суб'єкта як носія, в якомусь особливому смислі, тому бути носієм права може означати не тільки бути діячем, але і бути визнаним та бути цінністю під захистом правопорядку.

Вчення про юридичного суб'єкта розглядаються як ціннісний елемент, який відрізняється від ідеї діяльності та активності. Але історично було сформульоване поняття особа, в яке входило поняття суб'єкт. Якщо щось визнається юридичною цінністю, воно має мати характер суб'єкта права, особи – яка розкриває донизу свідомість.

У вченні про юридичного суб'єкта сучасна теорія сама не усвідомлюючи цього розкриває світогляд діючого права та його впливу на кардинальні цінності, які лежать в основі сучасної юридичної науки. Вчення про державу як юридичну особу є своєрідним формулюванням захисту цінності централізованих форм публічно-правової влади.

Але такий підхід не є теоретично визначним. Недостатнім є розрізнення ідеї особи як правового діяча від ідеї особи як цінності – це і є, на думку деяких науковців, головною проблемою всіх вищеперерахованих теорій. І держава, і суспільство, і навіть будь-яка функція, конструкція і гіпотеза можуть бути визначними цінностями правопорядку. Однак ці цінності ні в ідеях, ні в їх реалізації не можуть бути ні етичними, ні юридичними діячами. Найбільш простим рішенням являється шлях, який пропонують прихильники юридичного методу. Поставлене питання не може бути вирішене в якомусь не будь загальному вигляді. Вся справа залежить від характеру і особливостей відповідних норм позитивного права. «Призначення позитивного права в тому, що людина, побачивши з очевидністю його об'єктивний зміст і його об'єктивне значення, добровільно ставить собі за обов'язок дотримуватись його правил і виховувати в цьому напрямку не тільки свої свідомі рішення, але і свої безпосередні, інстинктивні бажання і потяги. Вона здійснює таким чином, певне духовне прийняття позитивного права, і це прийняття потребує зрілості розуму і волі, особливої рівноваги душі тому, що воно повинно здійснитися з чітким усвідомленням завжди можливості глибокої недосконалості позитивного права...саме тому воно і вимагає великої стійкості, витримки і волевої дисципліни» [4, с. 181].

Позитивне право може установити в одному випадку одне, в іншому – інше, воно може приписати здібності в одному випадку одним особам, а в іншому іншим. В таких умовах, немає сенсу шукати вирішення питання про те, хто може бути юридичною особою. Адже, питання юридичної особи тісно пов'язано з питанням, обов'язку та відповідальності, а це питання вже має чітке антропологічне значення. Юридична норма покликана не тільки визначати обов'язки, але й контролювати їх виконання. Є різні теорії, які допускають

варіанти, що суб'єктом права може бути травина, або предмет, але на нашу думку, ці теорії Н. Н. Алексєєва, Л. І. Петрамицького не мають зерна раціональності, хоча і досліджуються сучасною правовою наукою. На противагу цим теоріям, маємо визначити, що істинним суб'єктом права може бути лише людина, при чому не лише як фізична чи психологічна істота, а як людина, тобто носій актів визнання, свідомо зрілий громадянин, який володіє розумом та твердою пам'яттю. Справжній суб'єкт права здатен відчувати, бажати і мислити предметно ціль права та держави. Людину не можна змусити бути суб'єктом права – ця думка є актуальною на сьогодні, адже можливість давати адекватну раціональну оцінку ситуації, яка виходить за межі особистісного погляду на світ.

Тільки суб'єкт володіє здатністю до міркування, а отже, може розглядатися, як ціль всієї соціальної та правової політики. Демократія залежить не від представлених прав, свобод, принципів, а перш за все від суспільства суб'єктів, які розуміють, що таке право на волю, право на свободу, і які уміють користуватися цим правом. Оскільки здатність до міркування – це не тільки здатність до критичного мислення, але і здатність, яка ґрунтується на почуттях, частково на інтуїції, то досить логічно буде зробити висновок, що для випрацювання та вдосконалення, такої здатності потрібно докладати вдвоє більше зусиль з боку індивіда, його волі та звичайно, і з боку суспільства також. «Духовне призначення права складається з того, щоб жити в душах людей, «наповнюючи» своїм змістом їх переживання і складаючи, таким чином, в їх свідомості внутрішні потяги, впливаючи на їх життя і на їх зовнішній образ дій. Задача права в тому, зазначає І. А. Ільїн, щоб створювати в душах людей мотиви для кращої поведінки» [4, с. 180]. Тільки вільна (свободна) людина мислить, тому що критичне мислення – це завжди власний мислений процес, який під собою розуміє

критично-оціночний характер, піддавати сумніву всю інформацію, яка до нас потрапляє, робити власні обґрунтовані та засновані на раціональності висновки. Якщо ж думка є нав'язаною, то вона паралізує наш мислений процес, тим самим не дає можливості нашому розуму розвиватися. Саме тому, важливим постає визначення основних можливостей судження: по-перше, автономну волю індивіда, по-друге, відчуття власної гідності, по-третє, вміння відноситись до інших людей, як до рівних за правом. Автономія нашої волі і статус громадянина взаємовизначають один одного. «Держава в собі та для себе є моральне ціле, здійснення свободи, і абсолютна ціль розуму складається з того, щоб свобода дійсно була, зазначає Г. В. Ф. Гегель в своїй роботі «Філософія права». Держава є дух, який перебуває в світі і який реалізується в ньому свідомо... Лише як притаманний в свідомості, який знає самого себе в якості існуючого предмета, тобто як державу» [3, с. 283]. Людина, яка не здатна звільнити в собі внутрішню волю, не може бути свободною, в кращому випадку може бути лише її пасивним учасником.

Висновки і перспективи. Отже, розглянуті та проаналізовані матеріали засвідчують, що тема філософії права та філософсько-правової антропології є надзвичайно важливою: намагаючись створити цілісний підхід до поняття право ця дисципліна створює теоретичні модель правової дійсності з урахуванням людської та суспільної специфіки в постійно мінливому світі, саме в таких умовах формується та розвивається, а також визначається поняття право для людини та світу в цілому, де головним методом філософсько-правових досліджень постає метод критичного аналізу.

Список використаних джерел

1. Аристотель Політика / Аристотель // К.: Основи, 2003. – 239 с.

2. Гегель Г.В.Ф. Філософія права /Георг Вильгельм Фридрих Гегель // Пер. с нем.: Ред. и сост.: Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц.- М.: Мысль, 1990.- 524 [2] с., 1 л. портр. (Философское наследие).

3. Ильин И. А. О сущности правосознания /Иван Александрович Ильин// И.А. Ильин, Собрание сочинений: в 10 т. / сост., вступит. ст. и коммент. Ю.Т. Лисицы. – Москва: Русская Книга, 1994 г., т. IV – 624 с.

4. Кант И. Лекции по этике. / Иммануи Кант // М.: Республика, 2005. – 431 с.

5. Нерсисянц В.С. Філософія права: либертарно-юридическая концепція / Владик Сумбатович Нерсисянц // Вопросы философии, 2002, № 3, с. 3-15.

6. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерк о герменевтике / Поль Рикер // Пер. с фр. г вступ. ст. и коммент. И. С. Вдовиной. — М.: Академический Проект, 2008. — 695 с.

7. Рикер П. Право і справедливість /Поль Рикер //Пер. з франц. К.: Дух і літера, 2002. – 216 с.

References

1. Arystotel (2003) *Polityka* [Politics]. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)

2. Hehel H. V. F. (1990) *Filosophia prava* [Philosophy of Law]. Moscov: Mysl. (in Russian)

3. Il'in I. A. (1994) *O sushchnosti pravo soznaniya* [On these sence of legal consciousness]. Moscov: Russkaia Knyha (in Russian)

4. Kant I. (2005) *Lektsyi po etike* [Lectures on ethics]. Moscov: Respublika. (in Russian)

5. Nersesyants V. S. (2002) *Filosofiya prava: libertarno-yuridicheskaya kontseptsiya* [Philosophy of Law: A Libertarian-Legal Concept] *Questions of Philosophy*, no. 3, pp. 3-15.

6. Riker P. (2008) *Konflikt interpretatsyy. Ocherki o germeneytike* [Con-

flict of interpretations. Essays on hermeneutics]. Moscow: Akademicheskij Proek. (in Russian)

7. Riker P. (2002) *Pravo i spravedlyvist* [Law and justice]. Kyiv: Dukh i litera. (in Ukrainian)

PHILOSOPHY OF LAW AND A VERSION OF THE VIEW OF HUMAN

Matviienko I. S.

Abstract. *The article deals with the question of philosophy of law and philosophical and legal anthropology as the basis of intercultural and interstate dialogue of the modern world. The philosophy of law as a science aims to explain the importance of law for the formation of outlook, to consider the content and meaning of law for human, including him in the system of human values. In the philosophy of law, law appears as a way of being human.*

Key words: *rights, responsibilities, human, anthropology, philosophy of law, law, society, subject of law.*